

Wstęp

Zachowania rynkowe przedsiębiorstw wyrażają się w działaniach, które podmioty te podejmują dla realizacji przyjętych celów. Mogą one stanowić reakcję na działania innych podmiotów rynku (adaptacyjne zachowania rynkowe) lub być ukierunkowane na uprzedzenie lub wywołanie działań innych podmiotów (aktywne zachowania rynkowe) [Kramer, 1999, s. 187]. Niezależnie od celowości, zachowania te zawsze mają wymiar przestrzenny i czasowy. Dokonują się w określonym układzie warunków, który nieustannie zmienia się. Mają na nie wpływ uwarunkowania historyczne, socjologiczne, kulturowe, społeczne, ekonomiczne, polityczne, postęp techniczny i technologiczny, a od połowy XX wieku także internacjonalizacja, globalizacja [Jędralska, 1992, s. 108; Farla, 2014, s. 1432; Gorynia, 1998, s. 254–256; Skowronek-Mielczarek, 2015b, s. 3].

Zarówno adaptacyjne zachowania rynkowe, jak i aktywne, przedsiębiorcze zachowania rynkowe są zatem tylko częściowo dowolne. W części są one zdeterminowane przez czynniki zewnętrzne, związane z oddziaływaniem otoczenia na funkcjonowanie tych przedsiębiorstw [Gorynia, 2009, s. 302]. Zależność występująca między otoczeniem a zachowaniami rynkowymi przedsiębiorstw nie jest jednokierunkowa. Z jednej strony przedsiębiorstwa przystosowują swoje zachowania do otoczenia, a z drugiej – przez podejmowane działania wywierają wpływ na otoczenie¹. Decyzje zapadające w przedsiębiorstwach o wykorzystaniu zasobów oraz ilości, jakości i rodzaju wytwarzanych produktów oddziałują bowiem równocześnie na rynek dóbr i usług oraz na rynek czynników produkcji. Wpływają one więc na alokację zasobów w gospodarce, stan zatrudnienia i bezrobocia, rozwój regionów, konkurencyjność i innowacyjność gospodarki. Sprężenie występujące na tej płaszczyźnie trwa nieprzerwanie, ponieważ otoczenie przez cały czas ulega przeobrażeniom. Pojawiają się w nim nowe uwarunkowania, następne trendy, kolejne obszary ryzyka [Trkman, McCormack, 2009, s. 247]. Wraz z tymi przeobrażeniami stale zmieniają się więc zachowania rynkowe przedsiębiorstw. Uwidacznia się to w strategiach przyjmowanych przez te podmioty, w ich sposobie zagospodarowania zasobów, zarządzaniu, w podejściu do klienta.

Mając na względzie ciągłość tego procesu, można stale dokonywać nowych spostrzeżeń dotyczących zachowań rynkowych przedsiębiorstw i odkrywać zjawiska dotąd nieznanne. W efekcie badań zgłębiających bieżące zachowania rynkowe przedsiębiorstw wiedza na ich temat może więc być cały czas pogłę-

¹ Szerzej na temat związków występujących między zachowaniami podmiotów i kontekstem, w którym działają, pisze M. Gorynia [2000, s. 184].

biana i uaktualniana. Dzięki takim badaniom mogą zatem powstawać nowe teorie przedsiębiorstw, a luki występujące w obrębie istniejących teorii mogą być systematycznie wypełniane. Dlatego też od wielu lat monituje się o konsekwentne zgłębianie tej problematyki [Donaldson, Preston, 1995; Jones, 1995; Hosseini, Brenner, 1992; Wood, 1991].

Przegląd literatury przedmiotu wskazuje, że najwięcej luk poznawczych występuje w odniesieniu do zachowań rynkowych mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw. Badacze zaczęli się bowiem interesować mikro-, małymi i średnimi przedsiębiorstwami dopiero w latach 70. XX wieku, gdy nastąpił ilościowy wzrost tych podmiotów, a wraz z nim zaczęło rosnąć ich znaczenie w gospodarce światowej.

Współcześnie mikro-, małe i średnie przedsiębiorstwa są nieodłącznym elementem wszystkich gospodarek rynkowych [Halabi i in., 2010, s. 162; Street, Meister, 2004, s. 473; Zoysa i in., 2007, s. 652]. Podmioty te stanowią około 90% działających w gospodarce światowej przedsiębiorstw, a w niektórych gospodarkach, w tym w Polsce, ich udział przekracza nawet 99,8% [European Commission, 2013b, s. 10; Jamali i. in., 2009, s. 355; Tarnawa, Zadura-Lichota, 2015, s. 13–18]. Tak duża ilość mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw powoduje, że ich zachowania rynkowe w znaczącym stopniu oddziałują w sprzężeniu zwrotnym na różne sfery życia społeczno-gospodarczego. Wiele badań dowodzi, że mikro-, małe i średnie przedsiębiorstwa pozytywnie oddziałują na sprawność mechanizmu rynkowego, rozwój regionów, wielkość zatrudnienia, jak również na wielkość tworzonego w poszczególnych gospodarkach produktu krajowego brutto [Abel-Koch i in., 2015, s. 1].

Mimo że od niespełna 50 lat mikro-, małe i średnie przedsiębiorstwa stanowią obiekt wielu badań, cały czas wiedza na ich temat nie jest wystarczająca. Ich „wielopłaszczyznowa heterogeniczność, wysoka dynamika populacji, skomplikowane uwarunkowania funkcjonowania i rozwoju, wielorakość profili przedsiębiorców (właścicieli/menedżerów) – to wszystko jest ciągle wielkim wyzwaniem naukowym” [Domiński, 2005, s. 255]. Dlatego też specjaliści zwracają uwagę na konieczność rozbudowy teorii małego przedsiębiorstwa. Podkreśla się, że postęp w badaniach nad tą teorią może przyczynić się do lepszego zrozumienia stopnia skuteczności polityk makroekonomicznych oraz do trafniejszego programowania tych polityk. W konsekwencji rozwoju teorii przedsiębiorstwa i teorii małego przedsiębiorstwa może zatem wzrosnąć efektywność polityki gospodarczej, a błędy popełniane w jej obrębie mogą ulec ograniczeniu [Safin, 2012, s. 15].

Dostrzegając lukę w kompleksowym spojrzeniu na problematykę zachowań rynkowych mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw, z uwzględnieniem wielkości jako podstawowego, wewnętrznego czynnika determinującego te zachowania oraz lukę w spojrzeniu na rozwój tych zachowań, określono pole badawcze i sformułowano cele pracy.

Głównym celem podjętego postępowania badawczego stało się zatem poznanie zachowań rynkowych mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw z uwzględnieniem wielkości jako zasadniczej, endogenicznej determinanty tych zachowań. Ponadto celem pracy było opracowanie scenariuszy rozwoju zachowań rynkowych mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw.

Do tak sformułowanych celów wyznaczono następujące cele szczegółowe:

C1: Identyfikacja podstawowych czynników zewnętrznych determinujących zachowania rynkowe mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw.

C2: Rozpoznanie podstawowych czynników wewnętrznych kształtujących zachowania rynkowe mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw.

C3: Identyfikacja podobieństw i różnic występujących w obrębie zachowań rynkowych mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw.

C4: Poznanie zależności występujących między zachowaniami rynkowymi a wielkością przedsiębiorstwa.

C5: Wyznaczenie potencjalnych kierunków rozwoju zachowań rynkowych mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw i ujęcie ich w scenariuszach rozwoju.

Cel główny wraz z celami szczegółowymi stanowią odzwierciedlenie poznawczego aspektu pracy. W wymiarze metodycznym celem pracy było natomiast opracowanie i zastosowanie narzędzia badawczego pozwalającego badać zachowania rynkowe mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw, a także przystosowanie metod analizy statystycznej do badań na tej płaszczyźnie. W warstwie aplikacyjnej praca miała na celu sformułowanie rekomendacji w odniesieniu do kierunków działań rządu oraz instytucji otoczenia biznesu w zakresie wsparcia działalności mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw².

W podjętym postępowaniu badawczym podmiot badań stanowiły mikro-przedsiębiorstwa traktowane jako przedsiębiorstwa zatrudniające od 0 do 9 pracowników, małe przedsiębiorstwa – przedsiębiorstwa zatrudniające od 10 do 49 pracowników oraz średnie przedsiębiorstwa – przedsiębiorstwa zatrudniające od 50 do 249 pracowników. Przedmiotem badań były natomiast zachowania rynkowe mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw rozumiane jako ukierunkowane na realizację przyjętych celów działania tych przedsiębiorstw, przez które starają się one ustosunkować do okoliczności rynkowych i wymogów formalnoprawnych, w jakich funkcjonują, lub też przez które próbują one ukształtować otoczenie według własnej woli i potrzeb. Z szerokiego katalogu zachowań rynkowych przedsiębiorstw szczegółowej analizie poddano zachowania inwestycyjne przedsiębiorstw (realizację inwestycji rozwojowych oraz odtworzeniowych, a także ograniczanie zaplanowanych inwestycji), ekspansję przedsiębiorstw na nowe rynki, rozszerzanie oferty przedsiębiorstwa o nowe produkty, wprowadzanie modyfikacji w oferowanych dobrach i/lub usługach, podejmowanie działań związanych z reorganizacją pracy w przedsiębiorstwie, dokonywanie zmian w wysokości wynagrodzeń pracowniczych oraz w ilości zatrudnionych osób (wzrost, spadek oraz brak zmian).

Zakres przestrzenny pracy w części empirycznej stanowi Polska. Zakres czasowy badań jest zróżnicowany. W odniesieniu do dorobku nauk ekonomicznych odwołano się do publikacji wydawanych od lat 70. XX wieku, aż do 2016 roku. Natomiast analiza zachowań rynkowych badanych przedsiębiorstw w Pol-

² Instrumenty wsparcia (instrumenty wspierania) rozumiane są jako zewnętrzne, sformalizowane strumienie wartości, przede wszystkim o charakterze zasobowym, stymulujące zmiany jakościowe i/lub ilościowe (zależnie od podejścia do definiowania rozwoju organizacji) prowadzące do rozwoju mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw [Matejun, 2011, s. 197]. Wsparcie dla przedsiębiorstw traktuje się natomiast jako zespół instrumentów finansowania oraz transferu informacji i wiedzy, inaczej usług biznesowych, dostarczanych dzięki środkom publicznym [Gancarczyk, 2010, s. 41].

sce dotyczy lat 1989–2016. Jej początek sięga przełomu lat 80. i 90. XX wieku, gdyż od tego czasu mikro-, małe i średnie przedsiębiorstwa zaczęły rozwijać się w polskiej gospodarce. Tymczasem badanie pierwotne objęło lata 2008–2010, podczas gdy produkt krajowy brutto w Polsce wzrastał w stosunku do roku poprzedniego odpowiednio o 5,1%, 1,6% i 3,9% [Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, 2011, s. 12; Ministerstwo Gospodarki, 2013, s. 9]. Okres ten został wybrany za podstawowy do przeprowadzenia badania empirycznego, ponieważ uznano, że w czasie gdy w gospodarce występują znaczące wahania w obrębie produktu krajowego brutto, zachowania rynkowe przedsiębiorstw są bardziej intensywne niż wówczas, gdy takie wahania w gospodarce nie występują.

W pracy przyjęto cztery hipotezy:

H1: Zachowania rynkowe badanej grupy przedsiębiorstw (mikro-, małych i średnich) są zróżnicowane.

H2: Głównym czynnikiem rozróżniającym zachowania rynkowe mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw jest wielkość przedsiębiorstwa.

H3: Mikroprzedsiębiorstwa istotnie różnią się pod względem zachowań rynkowych od małych i średnich przedsiębiorstw.

H4: Między zachowaniami rynkowymi mikroprzedsiębiorstw oraz zachowaniami małych i średnich przedsiębiorstw zasadnicze różnice uwidoczniają się w innej intensywności działań podejmowanych przez te podmioty w interakcji z otoczeniem.

Podjęty proces badawczy, ukierunkowany na weryfikację przyjętych hipotez oraz realizację wyznaczonych celów, miał charakter wieloetapowy. Składały się na niego kwerenda literatury, przeprowadzenie badań empirycznych oraz obserwacja uczestnicząca. Studiami literaturowymi objęto ponad 460 pozycji zwartych i artykułowych, wśród których powyżej 40% stanowiły zagraniczne pozycje literaturowe. W ramach badań wtórnych przeanalizowano dane pochodzące z raportów sporządzonych na potrzeby Komisji Europejskiej, Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), Ministerstwa Gospodarki, Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej, Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości, Polskiej Konfederacji Pracodawców Prywatnych Lewiatan, Krajowej Izby Gospodarczej oraz wielu innych instytucji otoczenia biznesu. Analizie zostały poddane także dane Eurostatu oraz Głównego Urzędu Statystycznego. Ten etap prac pozwolił na identyfikację obszaru badawczego oraz przegląd pojęć i teorii związanych z wybranym polem badawczym.

W dalszej kolejności zrealizowano badanie pierwotne, które zostało przeprowadzone na próbie 1212 mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw funkcjonujących na polskim rynku³. Respondentami badania byli właściciele lub

³ Badania pierwotne powszechnie uznaje się za szczególnie przydatne w odniesieniu do mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw, ponieważ w różnych płaszczyznach uzupełniają one dane gromadzone przez oficjalne statystyki. Badania te stosowane są przez różne instytucje państwowe i komercyjne na całym świecie. Przykładowo regularne badania małych i średnich przedsiębiorstw prowadzone są w Polsce na potrzeby Ministerstwa Gospodarki, a za granicą dla Komisji Europejskiej. Polskie Ministerstwo Gospodarki prowadzi systematycznie, dwa razy w roku, badania ankietowe wśród małych i średnich przedsiębiorstw, mając na celu zbadanie zmian zachodzących w tym sektorze, zidentyfikowanie głównych problemów, przed którymi stoją przedsiębiorstwa, a także ocenę skuteczności prowadzonej polityki gospodarczej. Natomiast dla Komisji Europejskiej prowadzone są regularne badania bezpośrednie małych i średnich przedsiębiorstw, których celem jest pozyska-

przedstawiciele wyższej kadry menedżerskiej. W badanej zbiorowości znajdowały się przedsiębiorstwa ze wszystkich województw Polski. Wśród nich były zarówno osoby prawne, jednostki nieposiadające osobowości prawnej, jak i osoby fizyczne, które prowadziły indywidualną działalność gospodarczą. Szczegółowa metodyka badania została przedstawiona w podrozdz. 4.1 niniejszej pracy.

W ostatnim etapie procesu badawczego, na podstawie studiów literatury, przeprowadzonego badania pierwotnego oraz zaproponowanego podziału zachowań rynkowych mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw, dokonano syntezy wyników badań. W efekcie opracowano scenariusze rozwoju zachowań rynkowych badanych podmiotów.

Realizacji podjętego problemu badawczego podporządkowana została konstrukcja pracy, w obrębie której można wyróżnić cztery zasadnicze części. Część pierwsza, obejmująca rozdział zatytułowany *Przedsiębiorstwo i jego zachowania rynkowe*, ma charakter teoretyczno-koncepcyjny. Stanowi ona tło do dalszych rozważań. Dążąc do ukazania istoty zachowań rynkowych przedsiębiorstw, w rozdziale tym w pierwszej kolejności przedstawiono, jak przedsiębiorstwo jest pojmowane w świetle dorobku teoretycznego wypracowanego na płaszczyźnie ekonomii i w naukach o zarządzaniu. Następnie dokonano tam przeglądu cech przedsiębiorstw, zwracając szczególną uwagę na te spośród nich, które uznano za najważniejsze w kontekście zachowań rynkowych przedsiębiorstw. W dalszej części pierwszego rozdziału zaprezentowano zasoby warunkujące funkcjonowanie przedsiębiorstw i przybliżono poglądy na alokację zasobów przedsiębiorstwa. Zagadnienie to stało się punktem wyjścia do pokazania istoty zachowań rynkowych przedsiębiorstw i przedstawienia tych zachowań w ujęciu makro- oraz mikroekonomicznym.

Drugi rozdział ma charakter teoretyczno-empiryczny. Scharakteryzowano w nim mikro-, małe i średnie przedsiębiorstwa, których to zachowania rynkowe poddano analizie w podjętym postępowaniu badawczym. Rozdział ten zaczyna się od prezentacji kryteriów używanych do kategoryzacji przedsiębiorstw ze względu na wielkość i przedstawienia powszechnie stosowanych definicji mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw. W dalszej części drugiego rozdziału zebrano natomiast informacje na temat rozpoznanych cech badanych przedsiębiorstw odróżniających te podmioty od dużych przedsiębiorstw. Jednocześnie w podjętych rozważaniach zwrócono uwagę na wielopłaszczyznową heterogeniczność mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw. W rozdziale tym, opierając się na dostępnych wynikach badań, przedstawiono również oddziaływanie badanych przedsiębiorstw na różne sfery życia społeczno-gospodarczego. W ostatniej części drugiego rozdziału opisano natomiast jak mikro-, małe i średnie przedsiębiorstwa rozwijały się w Polsce od transformacji gospodarczo-ustrojowej. Skoncentrowano się tam nie tylko na zmianach ilościowych następujących w obrębie tych podmiotów po 1989 roku i wzroście ich znaczenia w polskiej gospodarce, lecz również na przeobrażeniach w zachowaniach rynkowych mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw. Pokazano, że podmioty te stopniowo uczyły się, jak konkurować i przetrwać w warunkach gospo-

darki rynkowej, a wraz ze zdobytą wiedzą modyfikowały swoje zachowania rynkowe.

Trzeci rozdział, podobnie jak drugi, ma charakter teoretyczno-empiryczny. W rozdziale tym dokonano identyfikacji podstawowych zewnętrznych oraz wewnętrznych czynników determinujących zachowania rynkowe mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw. Rozważania zaprezentowane w tej części pracy oparto na założeniu, że przedsiębiorstwo jest systemem otwartym. W związku z tym przyjęto, że zachowania rynkowe mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw są częściowo dowolne, a w części są one zdeterminowane przez czynniki zewnętrzne, które wynikają z powiązań występujących między przedsiębiorstwami i otoczeniem. Na początku trzeciego rozdziału ukazano zatem ogólne zależności występujące między zachowaniami rynkowymi badanych przedsiębiorstw a otoczeniem. Dalej zaprezentowano główne determinanty tych zachowań występujące w makro-, mezo- oraz mikrootoczeniu, a następnie dokonano przeglądu wewnętrznych czynników determinujących zachowania rynkowe mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw. Uwarunkowania te usystematyzowano w dwie podstawowe grupy. Wyodrębniono wśród nich czynniki związane z osobą właściciela-menedżera oraz czynniki związane z charakterystyką przedsiębiorstwa.

Czwarty rozdział pracy ma charakter metodyczno-empiryczny. Zawiera on wyniki przeprowadzonego badania pierwotnego, analizę otrzymanych rezultatów oraz scenariusze rozwoju zachowań rynkowych badanych podmiotów. W pierwszej części tego rozdziału opisano metodykę badań pierwotnych oraz scharakteryzowano badaną populację. Następnie zaprezentowano zachowania rynkowe polskich mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw na przestrzeni trzech badanych lat i dokonano porównania tych zachowań w przedsiębiorstwach reprezentujących różne kategorie wielkościowe. Na tej podstawie zidentyfikowano podobieństwa i różnice między nimi. W wyniku podjętego postępowania badawczego w dalszej części tego rozdziału dokonano podziału zachowań rynkowych badanych przedsiębiorstw na zachowania inercyjne i kongruentne. Podstawą tego podziału były odmienności występujące w zachowaniach rynkowych mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw wyrażające się w innej intensywności działań podejmowanych przez badane przedsiębiorstwa w interakcji z otoczeniem.

W tej części pracy przeprowadzono również analizę powiązań zachodzących między zmienną „wielkość przedsiębiorstwa” oraz zmiennymi odpowiadającymi rozpatrywanym zachowaniom rynkowym przedsiębiorstw. Wykonana analiza korespondencji oraz analiza modeli stochastycznych z zastosowaniem regresji logistycznej doprowadziła do oceny wielkości jako czynnika determinującego zachowania rynkowe mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw.

W ostatniej części czwartego rozdziału, na podstawie przeprowadzonego badania pierwotnego oraz zaproponowanego podziału zachowań rynkowych mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw, a także studiów literatury przedmiotu dokonano syntezy wyników podjętych badań i opracowano dwa scenariusze rozwoju zachowań rynkowych badanych podmiotów. Pierwszy z nich, scenariusz dwubiegunowych zachowań rynkowych, zakłada, że intensywność działań podejmowanych w interakcji z otoczeniem przez małe i średnie

przedsiębiorstwa będzie przybierała na sile. W scenariuszu tym mikroprzedsiębiorstwa zachowują się tymczasem inercyjnie i próbują dystansować się od zmian zachodzących w otoczeniu. W drugim scenariuszu rozwoju zachowań rynkowych mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw założono natomiast, że w długim okresie mikroprzedsiębiorstwa, podobnie jak małe i średnie przedsiębiorstwa, choć nie w równym stopniu będą podejmować coraz intensywniejsze działania w interakcji z otoczeniem. Ich zachowania rynkowe będą się zatem stawały coraz bardziej kongruentne. Oba scenariusze zawierają opis uwarunkowań, które w najbardziej bezpośredni sposób będą miały wpływ na ich urzeczywistnienie oraz rekomendacje dla działań rządu. Opisywane scenariusze wzbogacono ponadto o prawdopodobne skutki, jakie mogłyby wystąpić w strukturze podmiotów w gospodarce, gdyby zachowania rynkowe mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw w przyszłości były zgodne z przewidywaniami.

Całość pracy podsumowano w zakończeniu, w którym dokonano krótkiego zestawienia osiągniętych rezultatów badawczych. W podjętych w tej części rozważaniach sformułowano najważniejsze wnioski wynikające z przeprowadzonych badań. Zawarto tam również propozycje, jak w praktyce gospodarczej wykorzystać wiedzę na temat rozpoznanych odmienności występujących w zachowaniach rynkowych mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw.

W zakończeniu zaproponowano ponadto kierunki dalszych badań nad zachowaniami rynkowymi mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw. Zdaniem autorki badania te mogą doprowadzić nie tylko do lepszego zrozumienia analizowanych zagadnień, lecz również mogą przyczynić się do doboru efektywnych instrumentów wsparcia mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw.

Do obecnego kształtu książki przyczyniły się uwagi i wskazówki, które uzyskałam od grona osób inspirujących mnie w pracy badawczej. Za całe wsparcie, które uzyskałam od nich, pragnę serdecznie podziękować. Składam również podziękowania recenzentowi książki, prof. zw. dr. hab. Henrykowi Mrukowi za wnikliwą ocenę, życzliwość i cenne wskazówki.